

ЯКИЙ НАРОД ЗДАТНИЙ ПЕРЕМОГТИ В СУЧАСНІЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ВІЙНІ

Сергій Пирожков
академік НАН України,
віцепрезидент НАН України

Назім Хамітов
член-кореспондент
НАН України,
провідний науковий
співробітник Інституту
філософії
імені Григорія Сковороди
НАН України

Від людського капіталу до особистісного потенціалу народу

Який народ здатний перемогти у сучасній екзистенціальній війні, що є війною не за ресурси, а за життя, ідентичність і національні цінності? Які риси і якості повинні мати представники цього народу, яких ми називаємо «*типовими, пересічними*»? Які риси повинна мати його еліта?

Ці питання є болісно актуальними для сучасної України, в якій нині людський фактор фізично і морально деформується та знищується під впливом не лише зовнішніх, але й внутрішніх чинників.

Науковці – представники найбільш свідомої частини суспільства – не будуть стояти відсторонено від цих історичних подій. Хотілося б, щоб вітчизняні науковці змогли не лише поставити вищезгадані запитання, але й знайти на них відповіді. Для цього корисно розглянути поняття «*людський капітал*», що з'явилося в публікаціях другої половини ХХ століття у працях американських вчених, удостоєних Нобелівських премій з економіки за створення основ теорії людського капіталу, – **Теодора Шульца** (1979) та його послідовника **Гері Беккера** (1992). Нагадаємо, що «людський капітал» (*human capital*) – це економічна категорія, похідна від категорій «*трудовий потенціал*» та «*людський фактор*», це міра втіленої у людині здатності приносити дохід. Доклав свій внесок у створення теорії людського капіталу й випускник Харківського комерційного інституту **Саймон (Семен) Кузнець** – американець українського походження, який також отримав Нобелівську премію з економіки (1971). Людський капітал вважається основоположним фактором становлення так званої «*інноваційної економіки та економіки знань*».

Здавалося б, в умовах війни цілком можливо знайти фактори і стимули, які активізують людський капітал на фронті і в тилу. Однак є принаймні три причини, чому це навряд чи допоможе дати відповідь на поставлені запитання.

По-перше, теорія людського капіталу стосується передусім економічної сфери і мирного часу, що не потребує від людини граничних зусиль, які породжуються війною.

По-друге (і це головне), зазначена теорія вимагає ставлення до людини як до засобу, а не як до мети. Практика екзистенціальної війни показує, що це не працює. Людина, яку ми активізуємо «*батогом і прямином*», не здатна бути переможцем.

По-третє, не слід забувати, що теорія людського капіталу була сформована у минулому столітті. Нині з людським капіталом починає активно конкурувати капітал штучного інтелекту, назвемо його скорочено – «*ШІ-капітал*».

Сьогодні власникам транснаціональних корпорацій стає вигідніше вкладати гроші не в освіту своїх працівників, а в штучний інтелект. Це стає більш рентабельним і дозволяє швидше отримати економічний прибуток. Таке враження, що скоро поруч з біосферою і ноосферою ми будемо говорити про «*сферу штучного інтелекту*», враховуючи, що сучасна війна – це більше війна дронів і в ній виграє той, у кого дрони є більш незалежними від операторів.

Однак у сучасній війні люди так само важливі, як і в попередні часи. Роботи ще не замінили людей. Від критичного й креативного мислення людини залежить, куди і як летять кулі, снаряди, ракети й дрони та як все це виробляється, закуповується і транспортується на фронт. Яким же чином можна вплинути на людей? І найважливіше питання: **на що впливати в людях, точніше, що розвивати в них?**

У даному випадку ми можемо говорити лише про розвиток особистості, яка не може бути зведена до засобу досягнення мети, об'єкту використання. Особистість – це духовна цілісність людини, що дає можливість бути їй носієм творчості й моральності. Саме ці риси дозволяють особистості протистояти супротивнику, який вступив з нею в екзистенціальну війну – війну не лише інтересів, а й цінностей і смислів. Особистість – це потенціал людини, який є навіть у носія буденного світогляду й приземленого буття. Видається слушним говорити про особистісний потенціал не лише окремої людини, а й спільноти, у тому числі народу. Чим вищий особистісний потенціал народу, тим вищою є стійкість цього народу в умовах війни. І ця стійкість дозволяє не героїчно загинути, а героїчно перемогти.

Особистісний потенціал народу – це кількісна й якісна характеристики людини та спільноти, яка окреслює критичність, інноваційність, ініціативність, моральність і здатність до конструктивної співтворчої взаємодії.

Як бачимо, концепт «*особистісний потенціал*» є подальшим розвитком концепту «*людський капітал*»: в ньому долається ставлення до людини як до суб'єкту та засобу економічного, політичного і т.п. зростання. Людина розуміється

як вільна особистість з духовними, моральними, креативними рисами і здатністю до гідної самореалізації. Введення концепту «*особистісний потенціал*» і усвідомлення, що він виражає основну цінність і багатство країни, означає, що ми говоримо: «*економіка для людини, а не людина для економіки*». Більше того, ми говоримо про первинність людини як особистості в будь-якій гуманітарній сфері, культурі, державі тощо.

У авторитарних і тоталітарних країнах особистісний потенціал народу контролюється й обмежується, його повнота допускається лише для лідера і частково для його оточення. У демократичних країнах особистісний потенціал народу максимально реалізується за умов ринкової економіки, розвитку потужного «*середнього класу*» і громадянського суспільства, яке породжує політикум і державний апарат та контролює їх.

Вільний розвиток особистісного потенціалу окремої людини за умов демократії може мати як конструктивне, так і деструктивне спрямування. Тому в демократичному суспільстві повинна розвиватися гуманітарна сфера, яка гуманізує, олюднює розгортання особистісного потенціалу зусиллями гуманітарної інтелігенції – науковцями, митцями, письменниками, філософами.

Надзвичайно важливим є розвиток особистісного потенціалу не лише в часи війни, а й у повоєнний час при відновленні країни. Саме це стає принциповим критерієм досягнення справедливого миру після війни, яку розв'язав агресор, що надзвичайно актуально для України на сучасному етапі. Враховуючи те, що поняття справедливого миру трактується по-різному, вважаємо за необхідне дати визначення в контексті нашого концептуального підходу. **Справедливий мир – це мир, у якому зберігається й розвивається суб'єктність, особистісний потенціал, територія і національне багатство країни, на котру напав агресор, а реалізація її національних інтересів не суперечить інтересам її партнерів.**

Під час війни особистісний потенціал народу має створювати додаткові можливості для нарощування могутності у просуванні до перемоги як на полі бою, так і на дипломатичній ниві міжнародного рівня. У повоєнний (мирний) період особистісний потенціал народу має спрямовуватися на зростання якості життя громадян та національного багатства країни в умовах розвитку світового інформаційного співтовариства та економіки знань. Це передбачає послі-

довний і мудрий захист національних інтересів у відносинах не лише з геополітичними противниками і опонентами, а й з партнерами, що особливо актуально для сучасної України, яка прагне справедливого миру. «Червоними лініями», за які не можна виходити у компромісах щодо національних інтересів, є незалежність і суверенітет держави, а також міжнародно визнані кордони і природні ресурси, без чого особистісний потенціал народу країни принципово не може розвиватися.

Усвідомлення і розвиток особистісного потенціалу народу – ключова умова посилення цивілізаційної суб'єктності країни [1; 2] та її національної стійкості [3] в сучасних умовах геополітичної турбулентності, новітніх екзистенціальних воєн, гібридних загроз та викликів, спричинених розгортанням неототалітаризму [4; 5]. **Без реального розвитку особистісного потенціалу народу неможлива перемога країни в екзистенціальній війні і досягнення настільки справедливого миру, наскільки дозволить суб'єктність цієї країни.**

Основні критерії та стратегії розвитку особистісного потенціалу народу

Які критерії достатньої міри розвитку особистісного потенціалу можна окреслити? Такі критерії, які обумовлювали б стійкість народу і його здатність перемагати в часи війни? До них відносяться:

- 1) перехід від егоцентризму до гуманізму й альтруїзму, що актуалізує патріотизм і реальну правосвідомість;
- 2) інноваційність;
- 3) нетерпимість до корупції;
- 4) відсутність комплексу меншовартості;
- 5) поєднання гідної самореалізації людини і спільної дії;
- 6) усвідомлення єдності цінностей сім'ї й суспільства.

Ці критерії обумовлюють напрями розвитку особистісного потенціалу народу, а також стратегії досягнення необхідної міри розвитку особистісного потенціалу в гуманітарній, економічній й соціально-політичній сферах.

Стратегії в гуманітарній сфері:

- 1) становлення цілісної гуманітарної сфери, спрямованої на розвиток продуктивної особистості;
- 2) формування системи освіти, що актуалізує критичне й креативне мислення;

3) розвиток науки, що відповідає на виклики інноваційними рішеннями;

4) становлення філософської культури, яка формує світоглядну суб'єктність.

Стратегії в економічній й соціально-політичній сферах:

- 1) наявність розвинених ринкової економіки та суспільства;
- 2) розвиток потужного «середнього класу» як запобіжника авторитаризму;
- 3) забезпечення верховенства закону у всіх сферах суспільного життя;
- 5) єдність громадянського суспільства і держави;
- 6) вирішення проблем демографічної кризи і фахового державного управління.

Що сприяє і що заважає зростанню особистісного потенціалу українського народу?

Вказані критерії і стратегії універсальні – вони стосуються будь-якого народу. Розглянемо тепер особистісний потенціал українського народу, який є необхідним для перемоги у війні. Навряд хто-небудь в Україні чи у світі буде заперечувати, що цей потенціал величезний. Також мало хто буде заперечувати, що він недостатньо розвинений.

Так що ж сприяє і що заважає вивільненню та зростанню особистісного потенціалу українського народу? Щоб відповісти на це запитання, слід пригадати, що ключовими ментальними рисами українців є світоглядна толерантність, глибинний оптимізм і персоналізм – все те, що робить їх духовними нащадками Київської Русі.

Важливо усвідомити, що культурні архетипи народу України (як і будь-якого іншого), можуть мати не лише конструктивні, а й деструктивні, спотворені прояви.

Світоглядна толерантність дозволяє вступати в діалог з опонентом та знаходити консенсус у дискусіях і конфліктах. Однак у спотвореному вигляді вона може породити бажання приймати все що завгодно, пристосовуватись до будь-яких обставин. Світоглядна толерантність українця в умовах кризи може переходити, наприклад, у толерантність до корупції, що є особливо згубним в часи війни й повоєнного відновлення.

Глибинний оптимізм як спроможність українців сміятися над собою та над ворогами, дозволяє переживати важкі і трагічні часи. Цей

оптимізм яскраво виражений у відомій картині **Іллі Рєпіна** «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Проте такий оптимізм може переходити у здатність насміхатися, а не діяти, і зрештою парадоксально породжує глибокі депресивні й песимістичні стани.

Персоналізм – це здатність об'єднуватись у спільноту, не втрачаючи особистісної своєрідності. Він обумовлює наявність свободи як базової цінності патріотизму й відсутність «гену імперськості» в культурі й ментальності народу України. Персоналізм визначає органічність розвитку «середнього класу» як основи демократії. Але в умовах спотворення суспільного договору, деформації віри у спільне благо, у єдність народу і керівництва персоналізм може ставати непродуктивним індивідуалізмом й анархізмом, а це руйнує патріотизм, а у підсумку – суб'єктність як народу, так і його держави.

Вказані деформації архетипів культури України характерні і для народу, і для його еліти. Але у представників еліти, які знаходяться під тиском владних спокус, дані деформації в усі часи

мали найбільш токсичні прояви, породжуючи своєрідний комплекс «підпанка», який підточує суверенність країни та її здатність протистояти загрозам і викликам. При цьому як в середовищі простого народу, так і в колах еліти на всіх історичних етапах знаходилися особистості, які протистояли деформації ментальних рис. Інша річ, наскільки системним було це протистояння.

Отже, сучасний розвиток особистісного потенціалу українського народу та його інтелектуальної еліти в умовах війни й повоєнного відновлення передусім означає актуалізацію всього конструктивного, що є в архетипах культури та ментальних рисах людей, і подолання їх деструктивної, тіньової сторони. Це найголовніше завдання гуманітаристики – науки, освіти, мистецтва, філософії і релігії. Інноваційний шлях України сьогодні означає поєднання новітніх розробок і технологій, зокрема штучного інтелекту, з реальним розвитком «середнього класу» і конструктивним оновленням архетипів культури і ментальності. ■

Література:

1. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. К.: Наук. думка, 2020. 255 с.
2. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С.І., Смолій В.А., Боряк Г.В., Верменич Я.В., Дембіцький С.С., Майборода О.М., Стоєцький С.В., Хамітов Н.В., Якубова Л.Д., Ясь О.В. Інститут історії України НАН України. К.: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
3. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С.І., Майборода О.М., Хамітов Н.В., Головаха Є.І., Дембіцький С.С., Смолій В.А., Скрипнюк О.В., Стоєцький С.В./ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
4. Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С. І., Хамітов Н. В., Головаха Є. І., Дембіцький С. С., Лібанова Е. М., Скрипнюк О. В., Стоєцький С. В.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. 220 с.
5. Khamitov N. The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century. Sofia: Kibea. 2023. 124 p.